

УДК 336.1:364

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.17>

Вікторія ПОЛЄХІНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0001-6561-9259

Бібліографічний опис статті: Полехіна, В (2021). Теоретико-методологічні засади фінансового забезпечення соціального захисту. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 122–127, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.17>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Стаття присвячена аналізу теоретичних основ щодо форм та витоків фінансування та фінансового забезпечення у системі соціального захисту. Визначено, що фінанси виконують вагомую роль у частині забезпечення необхідних умов для формування, розподілу й використання ВВП у державі та забезпечення всіх суб'єктів суспільного відтворення грошовими коштами, достатніми для здійснення їхньої діяльності. Розкрито основні форми соціального захисту: соціальне страхування, що опирається на сформовані позабюджетні цільові фонди за рахунок особистих внесків учасників; соціальне забезпечення, що передбачає виплату універсальної соціальної допомоги чи послуг за рахунок загальнодержавних коштів, які збираються із бюджетів різних рівнів; соціальну допомогу, що надається як матеріальна допомога або послуга за умови перевірки потреби в ній, що фінансуються за рахунок державних та приватних коштів.

З'ясовано, що основна мета соціального захисту – це створення та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов для всебічного розвитку людини як культурного, економічного та соціального індивіду. Стратегія соціальної державної політики має бути спрямована на забезпечення стабільності життя населення, зниження рівня безробіття, зменшення класової фінансової нерівності, подолання бідності та посилення соціального захисту населення. Процес фінансового забезпечення можливо умовно поділити на два етапи: формування фінансових ресурсів та використання фінансових ресурсів. Визначено, що фінансове забезпечення соціального захисту розглядаємо як систему грошових відносин розподільного характеру, у процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що в майбутньому будуть використовуватися для фінансування соціальних виплат.

Ключові слова: фінанси, фінансове забезпечення, соціальний захист; соціальне страхування; соціальна допомога; фінансове забезпечення соціального захисту.

Viktoriia POLIEKHINA

PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Social and Psychological Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28, Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0001-6561-9259

To cite this article: Poliekhina, V. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu [Theoretical and methodological fundamentals of financial support of social protection]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 122–127, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.17>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FINANCIAL SUPPORT OF SOCIAL PROTECTION

The article is dedicated to the analysis of the theoretical foundations of the forms and sources of financing and financial security in the social protection system. It was found that finances play an important role in providing the necessary conditions for the formation, distribution and use of GDP in the country and providing all actors of social reproduction with sufficient funds to carry out their activities.

Main forms of social protection: social insurance, based on the formed extra-budgetary trust funds at the expense of personal contributions of participants; social security, which provides for the payment of universal social assistance or services at the expense of national funds collected from the budgets of various levels; social assistance provided as material assistance or service subject to verification of the need for it, financed from public and private funds.

It was established that the main purpose of social protection is to create and provide favorable socio-economic conditions for the comprehensive development of man as a cultural, economic and social individual. The strategy of social state policy should be aimed at ensuring the stability of life, reducing unemployment, reducing class financial inequality, overcoming poverty and strengthening social protection. The process of financial security can be divided into two stages: the formation of financial resources and the use of financial resources. It is determined that financial protection of social protection is considered as a system of monetary relations of distributive nature, in the process of which at the expense of taxes and special contributions are formed centralized and decentralized funds of financial resources that will be used to finance social benefits.

Key words: *finance, financial support, the social protection; social Insurance; social assistance; financial support of social protection.*

Актуальність теми. Соціальний захист як засіб реалізації розподілу державного бюджету є невід'ємним компонентом демократично-правової соціальної держави. Досягнення соціального добробуту, міжкласової рівності, росту економіки можливе лише у разі наявності та виконання соціальних гарантій. Соціальна орієнтація економіки є наслідком посилення розвитку системи соціальних гарантій.

Здійснення соціальних виплат і, як наслідок, забезпечення соціальної безпеки можливе лише за наявності необхідного фінансування, основу якого повинні формувати насамперед державні ресурси. Проте, незважаючи на те, що видатки держави на реалізацію соціальних виплат щороку зростають, головні соціальні інтереси українців все ще не задовольняються.

Нині перед урядом особливо гостро стоять питання, які стосуються недостатнього рівня фінансового достатку населення, зниження рівня якості та доступності громадських благ у сферах охорони здоров'я, освіти, культури тощо. Причинами таких проблем є недостатнє фінансування, неефективні форми застосування та недоцільне використання наявних коштів.

Таким чином, актуальність питання реформування української системи фінансового забезпечення соціальних гарантій та досягнення соціальної безпеки, які б відповідали очікуванням суспільства та економічним можливостям держави, зумовило вибір теми нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль і сутність соціальних виплат у виконанні соціальної функції держави ґрунтовно досліджено в багатьох наукових працях сучасних економістів. Окремим питанням фінансового забезпечення соціальних гарантій присвячені роботи О.Д. Василик, С.Х. Батажок, В.М. Гриньова, Н.Д. Глазко, Л.В. Лисяк, М.І. Мальваного, В.М. Опаріна, В.Б. Тропіної, В.М. Федосова та інших.

Аналіз праць дослідників, які займалися вивченням функціонування соціального захисту у системі соціальної безпеки, засвідчив, що фінансові вектори цієї проблематики вимагають подальших наукових розробок та законодавчих ініціатив.

З огляду на вищезазначене, метою статті є з'ясування науково-теоретичних підходів щодо фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Для функціонування нашої держави як сучасної організованої соціальної структури, що прагне стати членом Європейського Союзу, одним із першочергових пріоритетів має бути соціальний захист населення. Стратегія соціальної державної політики спрямована на забезпечення стабільності життя населення, зниження рівня безробіття, зменшення класової фінансової нерівності, подолання бідності та посилення соціального захисту населення.

Дослідження практики забезпечення соціальних гарантій за рахунок фінансових ресурсів держави та здійснення оцінювання її впливу на досягнення соціальної безпеки може стати передумовою для вдосконалення як соціальної, так і фінансової політики України.

Як зазначено у підручнику для здобувачів освіти економічних спеціальностей вищих навчальних закладів за редакцією О.Я. Стойко, «фінанси виконують вагомую роль у частині забезпечення необхідних умов для формування, розподілу й використання ВВП у державі та забезпечення всіх суб'єктів суспільного відтворення грошовими коштами, достатніми для здійснення їхньої діяльності».

«Фінанси – це сукупність грошових відносин, які виникають між державою, юридичними та фізичними особами із приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів та створення фондів грошових коштів і їхнього використання для забезпечення

соціально-економічного розвитку суспільства» (Стойко, 2017).

К. Павлюк розглядає фінанси як «частину вартості внутрішнього валового продукту, відокремлену у процесі його руху у формі грошових фондів та доходів для задоволення потреб процесу відтворення» (Павлюк, 1998).

О. Романенко сформулювала таке бачення зазначеної проблеми: «Фінанси визначають як систему економічних відносин, що виникають із приводу розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту, а в певних умовах і національного багатства, з метою формування фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання та держави і використання їх на розширене відтворення та задоволення інших суспільних інтересів і потреб» (Романенко, 2004).

У науковій літературі є різні підходи щодо визначення основних форм соціального захисту населення, проте науковці (Бендасюк, 2010; Грушко, 2006; Болотіна, 2005) схильні до об'єднання у їхньому складі соціального страхування, соціального забезпечення та соціальної допомоги.

Практично методи фінансового забезпечення в Україні реалізуються, як вище зазначалося, через три основні форми соціального захисту: соціальне страхування, що опирається на сформовані позабюджетні цільові фонди за рахунок особистих внесків учасників; соціальне забезпечення, що передбачає виплату універсальної соціальної допомоги чи послуг за рахунок загальнодержавних коштів, які збираються із бюджетів різних рівнів; соціальну допомогу, що надається як матеріальна допомога або послуга за умови перевірки потреби в ній, що фінансуються за рахунок державних коштів та приватних. Фінансові відносини відповідно до форм соціального захисту регулюються нормами права та реалізуються у процесі діяльності певних організацій, також це формує суспільні інститути фінансового забезпечення соціального захисту населення (Мальований, 2016).

Фінансове забезпечення соціального захисту в межах цих форм має свої особливості, які проявляються як у формуванні, так і у використанні фінансових ресурсів.

Значний інтерес для нашого дослідження становить думка В.М. Опаріна, який вважає, що фінансове забезпечення – це використання

суб'єктами господарювання необхідної кількості сформованих фінансових ресурсів за рахунок різних джерел їх надходження з метою виконання певного завдання, передбаченого (або ні) бізнес-планом (Опарін, 2001).

Загалом, незважаючи на певні особливості, фінансове забезпечення соціального захисту розглядаємо як єдиний процес, адже загальні принципи формування та використання фінансових ресурсів у різних формах соціального захисту на соціальні потреби є універсальними.

З'ясовано, що процес фінансового забезпечення можливо умовно поділити на два етапи: а) формування фінансових ресурсів; б) використання фінансових ресурсів. Для кожного з етапів характерний певний набір елементів (рис. 1) (Мальований, 2016).

Значний інтерес для нашого дослідження становить думка І.П. Денісової, яка вважає, що «найбільш вагомим джерелом фінансових ресурсів, які спрямовуються на фінансове забезпечення соціального захисту в Україні, як і в більшості країн світу, є державні централізовані фонди, що включають у себе державний та місцеві бюджети» (Денісова, 2007).

На думку В.Б. Тропіної, «такий стан речей зумовлено як соціальною природою держави, так і обсягами фінансових ресурсів, які акумулюються в її скарбниці. Зважаючи на значні обсяги фінансових ресурсів, які зосереджені в державному та місцевих бюджетах в Україні, повністю або частково фінансуються за їхній рахунок програми усіх трьох форм соціального захисту: соціального забезпечення, соціального страхування та соціальної допомоги. Також важливою особливістю фінансового забезпечення соціального захисту за рахунок державних коштів є те, що значна кількість програм соціального захисту фінансується за рахунок коштів місцевих бюджетів» (Тропіна, 2008, с. 18).

Зважаючи на сучасний процес децентралізації як передачу значних бюджетів та повноважень від державних органів, недофінансованість програм соціального спрямування спричинена хронічною нестачею фінансових ресурсів у відповідних органах місцевого самоврядування.

Відповідно, можемо виокремити такі проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення на місцях, як недостатня

Рис. 1. Процес фінансового забезпечення соціального захисту

ефективність використання державних коштів; відсутність науково обґрунтованих, чітких критеріїв розподілу бюджетних компетенцій; незацікавленість керівництва місцевих громад у пошуку альтернативних джерел фінансування; недостатність коштів для забезпечення мінімального гарантованого законодавством соціального захисту (Тропіна, 2008, с. 24).

Така ситуація впливає як на рівень соціальної захищеності громадян, так і на покращення соціально-економічного зростання у регіонах. Саме тому задля адекватної моделі управління децентралізація фінансового забезпечення вимагає реформування міжбюджетних відносин.

На думку більшості науковців, соціальне забезпечення, яке фінансується з державного та місцевого бюджетів, обов'язково повинно доповнюватися соціальним страхуванням.

Ми цілком погоджуємося з позицією Д. Карамішева та Л. Карамішевої щодо того, що «основними перевагами соціального страхування над іншими формами соціального захисту є те, що: соціальне страхування більш надійно та стабільно функціонує із причини масштабності страхового обсягу та всебічної підтримки держави; загальне фінансове навантаження не є важким, тому що обов'язковість за законом забезпечує регулярний та масовий обсяг страхових надходжень; норми страхового захисту забезпечують широке коло профілак-

тичних та реабілітаційних послуг» (Карамішев, 2011, с. 130).

Ці переваги соціального страхування, на думку автора, позитивно позначаються не лише на організації соціального захисту населення, а й на його фінансовому забезпеченні, оскільки, незважаючи на те, що деяка кількість програм соціального страхування фінансується з державного та місцевих бюджетів (наприклад, окремі програми пенсійного забезпечення), все-таки фінансове забезпечення соціального страхування відбувається здебільшого за рахунок коштів, які акумулюються у позабюджетних (децентралізованих) фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Це дає змогу зменшити фінансове навантаження на державні фінанси та підсилити відповідальність працівників за убезпечення свого життя.

Таким чином, соціальний захист включає в себе інститути та інституції, які оточують людину впродовж її життя: традиції, історичний досвід, норми поведінки, державні установи, муніципальні і приватні організації тощо. Сформоване і прогресуюче інституціональне середовище створює такі умови, за яких стають можливими інвестиції у фізичне, психологічне, соціальне здоров'я людини, її природний капітал, рівень її освіти. Таким чином, інституціональне середовище, якщо є попит на певні види послуг, здатне забезпечити їх реалізацію. При

цьому рівень та якість цих послуг тісно залежить від рівня розвитку суспільства та економічної системи.

У разі соціального захисту спостерігаються спрямовані інвестиції як із боку індивіда і сім'ї, так і з боку суспільства. Соціальні інститути є вузлами перетину взаємодій людей у процесі формування коштів соціальних фондів, отримання різноманітних видів соціальних допомог та послуг, організації благодійних організацій тощо. Цілком можливо стверджувати, що чим ширший буде спектр відносин, тим краще та ефективніше буде здійснюватися обмін матеріальними та нематеріальними благами між суб'єктами інституціонального середовища соціального захисту. Мобільність інституціонального середовища соціального захисту, його гнучкість і здатність реагувати на зміни у суспільстві та економіці дасть можливість не лише не стримувати еволюцію економіки і суспільства загалом, а й стимулювати цей розвиток і спрямовувати його, створюючи сприятливі умови для розвитку людини.

Узагальнюючи наявні дефініції та використовуючи інституціонально-системний підхід, ми підтримуємо авторське визначення поняття «соціальний захист» М.І. Мальованого, де соціальний захист – це система соціальних інститутів і інституцій, яка характеризується сукупністю функцій, принципів, соціальних норм, організацій і впливає на становлення стійких форм соціальної поведінки та дій людей. Її значення полягає в тому, щоб за допомогою нормативно-правових, економічних, соціально-психологічних, організаційно-технічних засобів, з одного боку, створити сприятливі соціально-економічні умови для всебічного розвитку людини як соціального, культурного та економічного індивіду, а з іншого боку, гнучко реагувати на зміни в соціально-економічній системі, запобігаючи виникненню різного роду соціальних ризиків або мінімізуючи їх наслідки для людини (Мальований, 2016).

З огляду на фахову літературу, основна мета соціального захисту – це створення та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов для всебічного розвитку людини як соціального, культурного та економічного індивіду. Як зазначає вчений, для цього слід досягнути

певних цілей, які ставляться перед соціальним захистом, таких як: боротьба з бідністю; підвищення добробуту населення; попередження та мінімізація дії наслідків соціальних ризиків; зменшення соціальної нерівності; сприяння соціальному та економічному розвитку; стимулювання розвитку соціального партнерства; боротьба з демографічною кризою; поліпшення фізичного та духовного здоров'я людини тощо (Мальований, 2016).

Узагальнюючи, фінансове забезпечення соціального захисту можна визначити як систему грошових відносин розподільчого характеру, у процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що в майбутньому будуть використовуватися для фінансування соціальних виплат. Зрозуміло, що провідними формами соціального захисту, через які реалізовується безпосередньо фінансування соціальних переміщень, є соціальне забезпечення, соціальна допомога та соціальне страхування. Зазначені форми доповнюють одна одну, створюють всеохоплюючу систему соціального захисту населення попри те, що задіяні різні джерела фінансування та умови виплати соціальних трансфертів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, незважаючи на те, що важливість належного фінансування витрат на соціальне забезпечення та соціальний захист населення лежить у площині достатнього обсягу фінансових ресурсів, спрямованих в галузь, і механізмів їх розподілу, першочерговими заходами у контексті реформування галузі є відстежування неефективного розподілу із місцевих бюджетів та скерування вивільнених коштів для підвищення матеріального рівня осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах, та соціально вразливих осіб.

Важливими векторами вдосконалення механізму фінансового забезпечення соціальної сфери повинні стати: посилення правової відповідальності за порушення використання коштів не за призначенням; прийнятне розмежування повноважень між органами влади всіх рівнів щодо здійснення витрат; підвищення якості надання соціальних послуг із залученням до процесу неурядових організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бендасюк О. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1(26). С. 123–126.
2. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 615 с.
3. Грушко В.І. Пенсійна система України : навчальний посібник. Київ, 2006. 496 с.
4. Денисова І.П., Клиновенко Л.Р. Социальная политика: ученик. Ростов-на-Дону, 2007. 347 с.
5. Карамішев Д., Карамішева Л. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 1. С. 128–132.
6. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні : Монографія. Умань, 2016. 496 с.
7. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія) : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2001. 240 с.
8. Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави : монографія. Київ : НІОС, 1998. 175 с.
9. Романенко О.Р. Фінанси : підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 312 с.
10. Стойко О.Я., Дема Д.І. Фінанси : підручник Київ, 2017. 406 с.
11. Тропіна В.Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні *Фінанси України*. 2008. № 5. С. 15–31.

REFERENCES:

1. Bendasiuk, O. (2010). Derzhavne upravlinnia sotsialnym zakhystom naseleння v umovakh rynkovoi ekonomiky [State management of social protection of the population in a market economy]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk-Galician Economic Bulletin*, 1 (26), 123–126 [in Ukrainian].
2. Bolotina, N.B. (2005). Pravo sotsialnoho zakhystu Ukrainy : navch. posib. [Law of social protection of Ukraine: textbook]. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
3. Hrushko, V.I. (2006). Pensiina systema Ukrainy: navch. Posibn [Pension system of Ukraine: textbook]. Kyiv, 496 p. [in Ukrainian].
4. Denysova, Y.P. (2007). *Sotsyalnaia polityka: Uchebnyk [Social policy: Textbook]*. Rostov-on-Don:Fenix [in Russian].
5. Karamyshev, D. & Karamysheva, L. (2011). Sotsialne strakhuvannia yak mekhanizm realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy. [Social insurance as a mechanism for implementing the social policy of the state]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka Zbirnyk naukovykh prats -Public administration: theory and practice. Collection of scientific works*, 1, pp. 54–58 [in Ukrainian].
6. Malovanyi M.I. (2016). *Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine]*. Uman: SPD Sochinskii 496 p. [in Ukrainian].
7. Oparin, V.M. (2001). *Finansy (zahalna teoriia): navch. posibnyk [Finance (general theory): textbook. Manual]*. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
8. Pavliuk K.V. (1998). *Finansovi resursy derzhavy [Financial resources of the state]*. Kyiv: NIOS, 175p. [in Ukrainian]
9. Romanenko O.R. (2004). *Finansy: Pidruchnyk. [Finance: Textbook]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 312 p. [in Ukrainian].
10. Stoiko, O.Ia. & Dema, D.I. (2017). *Finansy: pidruchnyk [Finance: textbook]*. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
11. Tropina V.B. (2008). Biudzhethne zabezpechennia sotsialnoi funktsii derzhavy v Ukraini [Budget support of the social function of the state in Ukraine]. *Finansy Ukrainy. Finance of Ukraine*, 5, pp. 15–31. [in Ukrainian]